

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

SAMARQAND DAVLAT CHET TILLAR INSTITUTI

**TARJIMA NAZARIYASI VA AMALIYOTI FAKULTETI
TARJIMA NAZARIYASI VA AMALIYOTI KAFEDRASI**

Xasanova Dilafuz

**TARIXIY FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING TARJIMADA BERILISHI
MASALALARI**

**5120200 – Tarjima nazariyasi va amaliyoti ta'lim yo'nalishi bo'yicha
bakalavr darajasini olish uchun taqdim etilayotgan**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Mazkur bitiruv malakaviy ishi
“Tarjima nazariyasi va amaliyoti”
kafedra majlisida muhokama
qilindi va himoyaga tavsiya etildi.

Bayonnoma № _____ 2020–yil

Ilmiy rahbar: f.f.n. Turdiyeva N.

Kafedra mudiri: Qo'ldoshov O' O'

SAMARQAND – 2020

M U N D A R I J A

KIRISH	3
I BOB. FRAZELOGIYA TADQIQOT OBEKTI SIFATIDA	
1.1. Frazeologiya haqida umumiy ma'lumot	9
1.2. Maqol, matal va idiomalar frazeologik birlik sifatida	16
Birinchi bob bo'yicha xulosa	21
II BOB. INGLIZ TILIDAGI FRAZELOGIK BIRIKMALARINING ETIMOLOGIYASI HUSUSIDA	
2.1. Ingliz tilidagi ko'hna odatlar, tarixiy haqiqatlar, an'analar va urflar bilan aloqador frazeologik birikmalar	22
2.2. Xorijiy tillardan o'zlashgan frazeologik birikmalar	36
Ikkinchi bob bo'yicha xulosa	52
III BOB. FRAZELOGIK BIRLIKLARNING TARJIMADA BERILISHI	
3.1. Frazemalar transformatsiyasi	54
3.2. Frazeologizmlarda so'zlarning birikishi va ularning tarjimai	58
Uchinchi bob bo'yicha xulosa	65
XULOSA	67
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI	70

KIRISH

Yurtimizda O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni va "Kadrlar Tayyorlash Milliy Dasturi"ni amalga oshirish doirasida chet tillarini o'qitishning kompleks tizimi, ya'ni uyg'un kamol topgan, o'qimishli, zamonaviy fikrlovchi yosh avlodni shakllantirishga, respublikaning jahon hamjamiyatida yanada integratsiyalashuviga yo'naltirilgan tizim yaratildi.

Zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitishning ilg'or uslublarini joriy etish yo'li bilan, o'sib kelayotgan yosh avlodga chet tillarni o'qitish, shu tillarda erkin so'zlasha oladigan mutaxassislar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish hamda buning negizida, ularning jahon sivilizatsiyasi yutuqlari hamda dunyo axborot resurslaridan keng ko'lamda foydalanishlari, xalqaro hamkorlik hamda muloqotni rivojlantirishlari uchun shart-sharoit va imkoniyatlar yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 2012-yil 12-dekabrda *"Chet tillarini o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"*gi Qarori qabul qilindi. Unga muvofiq " 2013-2014 o'quv yilidan boshlab Respublikaning barcha hududlarida chet tillarini, asosan, ingliz tilini o'rganish umumta'lim maktablarining birinchi sinflaridan o'yin tarzidagi darslar va og'zaki nutq darslari shaklida, ikkinchi sinfdan boshlab esa, alifbo, o'qish va grammatikani o'zlashtirishdan bosqichma-bosqich boshlanishi hamda oliy o'quv yurtlarida ayrim maxsus fanlarni, xususan texnika va xalqaro mutaxassisliklar bo'yicha o'qitish chet tillarida olib boriladi.

"XXI asr, shubhasiz, xalqaro munosabatlarda butun dunyo qamrab olinadigan asr bo'ladi. Bunday sharoitda integratsiya jarayonini, xalqaro institutlar va tashkilotlarda suveren davlatlarning ishtirok etishini kengaytirish jarayonini faqat tarix taqazosi deb emas, balki butun sayyoramiz ko'lamida sobitqadamlik, barqarorlikning omili deb hisoblamoq zarur", - degan edi birinchi prezidentimiz I.A. Karimov [1; 235 b].

Amerika Qo'shma Shtatlari, Yevropadagi ko'pgina mamlakatlar – Germaniya, Buyuk Britaniya, Fransiya, Belgiya, Chexiya, Portugaliya, Gretsiya, Slovakiya,

Ruminiya va boshqa bir qator mamlakatlar bilan bevosita, ikki tomonlama munosabatlarimiz ancha kengaydi va mustahkamlandi.

Ushbu sharoitda dunyoning yetakchi olti tilidan biri bo'lgan ingliz tilini oddiy munosabatlar doirasida emas, balki ikkinchi ona tiliday bilish yo'lida va uni yosh avlodga o'rgatish jarayonida juda ko'p diqqatga sazovor ishlar amalga oshirilmoqda.

“Hozirgi paytda xorijiy tillarni o'rganish va o'rgatishga respublikamiz miqyosida katta ahamiyat berilmoqda. Butun jahon hamjamiyatlaridan o'ziga xos o'rin egallashga intilayotgan mamlakatimiz uchun chet ellik sheriklarimiz bilan hamkorlikda o'z buyuk kelajagini qurayotgan xalqimiz uchun xorijiy tillarni mukammal bilish ahamiyatini baholashning hojati yo'qdir”, - deb ta'kidlaydi birinchi prezidentimiz I.A.Karimov [2; 14-15 b].

Ko'zga ko'ringan Amerika tilshunos olimlari R. Lada hamda Ch. Frizlarning fikricha, ona tilidan xorijiy so'z ma'nolarini va grammatik hodisalarini ochib berish vositasidan til materiallarining izchilligini ta'minlash usuli sifatida foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Xorijiy til materiallarini ona tiliga, ona tili materiallarini esa xorijiy tilga tarjima qilish jarayonida tafakkur qobiliyati o'sadi, bir oyatning o'zida aql, tafakkur, hayol, xotira va so'z, bilish qobiliyati rivojlantiriladi, chunki aytilgan fikrni chuqur tushunishgina emas, balki o'sha fikrni o'z ona tilida mukammal va to'g'ri ifodalay bilish ko'nikmalari ham talab etiladi. Bunga esa faqat ikkala – o'zbek va xorijiy til materiallarini lingvo-tipologik jihatdan chuqur tahlil qilish orqaligina erishish mumkin. Shuning uchun ham ushbu lingvo-tipologik uslub umumiy tilshunoslikda bebaho vosita hisoblanadi. Chunki juda ko'p til materiallarini o'rganilayotgan til ichidagi hodisalarni ona tili ichidagi til hodisalariga taqqoslab ko'rish orqali o'rganish foydali natijalar beradi. Masalan, ingliz tilida mavjud bo'lgan predloglarning ishlatilishini, gaplarda so'z tartibi qoidalarini, leksik-semantik hodisalarni turli tizimdagi tillarda o'rganish yoki tillar va ularning lingvistik kategoriyalarning ifodalanish kabi masalalarni tadqiq qilish ma'qul bo'ladi. Bunday lingvistik yondashish natijasida xorijiy til materiallarigina

emas, balki ona tili materiali ham ongli ravishda o'rganiladi hamda chuqurlashtiriladi. Agar fikrning aniq berilishi. shartligi ko'zda tutilgan bo'lsa, tarjima o'rniga bir tilli matnlardan, ya'ni perifraza ishlatish matnlaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bir fikrni turli vositalar yordamida ifodalay olish qobiliyati ma'lum darajada bilim olinganligini ko'rsatadi.

Kerakli fikrning boshqa so'zlar bilan ifodalanishi perifraza bo'lib, uni mukammal o'rganib olishdan avval yoki uning to'g'ri ekanligini tekshirib ko'rish uchun ham nazariy, ham amaliy tarjimadan foydalanish tavsiya etiladi. Fikrning aniq berilishi shart bo'lgan hollarda, ya'ni turli shartnomalarni xorijiy firmalar bilan tuzishda, ular bilan axborot almashishda, aniq fanlarga oid materiallarni o'rganish jarayonida ikki tilli matnlarning, ya'ni tarjima matnlarining ahamiyati beqiyosdir, chunki har qanday sinonim yoki perifrazaning ham kutilgan ma'noni berishdagi aniqlik darajasida o'ziga xos kamchiligi bo'ladi, u fikrni aniq bera olmasligi ham mumkin.

Bitiruv malakaviy ishning dolzarbligi. Ingliz va o'zbek tilshunosligida frazeologik birikmalar bo'yicha bir nechta ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilishiga qaramay mazkur mavzu ingliz va o'zbek tillarida qiyosiy-tarixiy nuqtai nazardan keng o'rganilmaganligi bilan ajralib turadi. Ingliz tilida frazeologik birikmalarni o'zbek maktablarida o'quvchilarga o'rgatishning lingvodidaktika masalalari bo'yicha olib borilgan ishlar salmog'i ham ozchilikni tashkil etadi. Ushbu malakaviy ish orqali shu kabi muammolarni yechishga harakat qildik.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Ushbu bitiruv malakaviy ish turli xil tillarda bir nechta ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilishiga qaramay ingliz va o'zbek tillarida frazeologik birliklarni ilmiy tadqiq etishga qaratilgan.

O'zbek va ingliz tilidagi frazeologik birliklar ko'plab manbalarda yoritib o'tilgan. Tilshunos olimlardan A.A. Davidova, V.N. Teliya, V.V. Vinogradov, V.A. Chernishov, G.A. Zograflarlarining asarlarida frazeologik birliklarning gapdagi o'zni, xususiyati, etimologik jihatdan turlari haqida ba'zi ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

O'zbek tilida Sh.Rahmatullayevning "O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati" hamda akademik A.Hojiyevning "Tilshunoslik atamalarining izohli lug'ati"¹ nomli manbalarda, shuningdek, A.E.Mamatovning asarlarida o'zbek tilida frazeologik birliklarning o'ziga xos ifodalanish xususiyatlari aks ettirilgan.

Malakaviy ishning maqsadi va vazifalari: ingliz va o'zbek tillarida frazeologik birikmalarning paydo bo'lish yo'llarining o'hshash va noo'hshash jihatlarini aniqlash va qiyosiy-tarixiy nuqtainazardan tahlil qilib chiqish hisoblandi. Mazkur ishimizning yuqorida ta'kidlangan maqsadidan kelib chiqqan holda izlanish vazifalarini quyidagicha belgiladik:

- 1) tilshunoslikda frazeologik birikmalarni etimologik tahlil qilish va misollar berish;
- 2) ingliz va o'zbek tillarida frazeologik birikmalarni qiyosiy-tarixiy jihatdan tahlil qilish;
- 3) ingliz tilidagi tarixiy frazeologik birikmalarni o'zbek tiliga tarjima qilishdagi muammolar va qiyinchiliklarni tahlil etish;

Malakaviy ishning predmeti va obyekti: Ingliz va o'zbek tillarida frazeologik birikmalarni nutqda qanday ifodalanishini, ularning o'ziga xos jihatlari tashkil qiladi.

Frazeologik birikmalarning paydo bo'lish yo'llari va ularning o'zbek tilidagi muqobillarini tadqiq etishdan iborat.

Malakaviy ishning materiali sifatida antik, qadimgi, o'rta asr va hozirgi zamon ingliz va o'zbek yozuvchilarning asarlar matnlari, ingliz va o'zbek gazetalari va jurnallaridagi maqolalar matnlaridan, so'zlashuv jarayonida uchrovchi mavzuga xos dialogik va monologik nutqning ayrim misollari olindi.

Malakaviy ishning tahlil metodlari. Ishni yoritishda qiyosiy-tarixiy metod, transformatsion, statistik, ma'noni qismlarga bo'lish, bevosita tashkil qiluvchilarga ajratish metodlaridan foydalanildi.

¹ Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. –T.: Fan, 2002. -165 b.

Malakaviy ishning metodologik asosi. Frazeologik birikmalarning paydo bo'lish yo'llari va ularning o'zbek tilidagi muqobillarini tadqiq etish usullari mavzusini o'rganishda umumiy tilshunoslik va o'zbek va ingliz tili frazeologiyasi hamda leksikologiyasi bo'yicha mavjud ilmiy tadqiqotlar, xorijiy tilshunos olimlar professor I.V.Arnold, akademik V.V.Vinogradov, professor A.V.Kunin, L.P.Smit, shuningdek o'zbek tilshunos olimlardan professor E.M.Umarxo'jayev, dotsent I.S.Soliyev, Sh.Rahmatullayev, dotsent A.Abduvaliyev, professor S.R.Rahimov va boshqalarning ilmiy ishlari va asarlari xizmat qildi.

Malakaviy ishning yangiligi quyidagilar bilan belgilandi:

- 1) mazkur mavzu birinchi bor keng qiyoslab tahlil qilindi;
- 2) o'zbek tilida ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning paydo bo'lish yo'llariga birinchi marta tarixiy jihatdan yondashildi va bu yodashishlar lisoniy birliklar yordamida tahlil qilindi;
- 3) birinchi marta ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning paydo bo'lish yo'llari va ularning o'zbek tilidagi muqobillarini o'rganishning lingvodidaktika masalalari o'rganib chiqildi.

Malakaviy ishning ilmiy va amaliy ahamiyati: Ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning paydo bo'lish yo'llari va ularning o'zbek tilidagi muqobillarini tilshunoslikda tutgan o'rni va qo'llanilishini umumiy tilshunoslik nuqtai-nazardan o'rganish bilan xarakterlanadi. Shu bilan birga ingliz va o'zbek tillarida frazeologik birikmalarning leksik hamda leksikografik ifodalanishi yoritildi va tilda tutgan o'rni aniqlandi.

Ushbu malakaviy ishning natijasi "Umumiy tilshunoslik", "Tarjima nazariyasi va amaliyoti", "Nazariy grammatika", "Amaliy grammatika" kabi fanlarni o'qitishda, tarjimaning amaliy va nazariy masalalarini o'rganishda, shu bilan birga bu mavzuga oid bo'lgan gaplar va matnlarni maktab, kollej, litsey va oliy o'quv yurtlarida o'rganishning lingvodidaktik masalalariga yondashishda o'rganilishi mumkinligi va muhim ahamiyat kasb etishi ishning amaliy ahamiyatini belgilab beradi.

Malakaviy ishning tuzilishi. Mazkur bitiruv malakaviy ish kirish, uchta bob, har bir bobda ikkitadan punktlar hamda xulosa va foydalanilgan adabiyotlarning alifbo tartibidagi ro'yxatidan iborat.

Malakaviy ishning *kirish* qismida O'zbekistonda ta'lim sohasiga hukumatimizning katta e'tibor bilan qarayotganligi, kadrlar tayyorlashning shu sohada tutgan o'rni haqida, shuningdek ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar va unga davlatimiz rahbari tomonidan berilayotgan e'tibori xususida so'z yuritdik. Shu bilan birga bitiruv malakaviy ishning dolzarbligi, ob'ekti, maqsad va vazifalari, nazariy va amaliy ahamiyati, izlanish metodlari va boshqa xususiyatlari haqida so'z olib borildi.

Malakaviy ishning birinchi bobi "Frazeologiya tadqiqot obyekti sifatida" mavzusiga bag'ishlangan. Unda zamonaviy tilshunoslikda frazeologik birikmalarning eng to'g'ri va aniq tasnifi xususida so'z yuritildi va tahlil qilindi.

Malakaviy ishning ikkinchi bobi "Ingliz tilidagi frazeologik birikmalarining etimologiyasi xususida" mavzusiga bag'ishlangan. Bu bobda ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning kelib chiqishi, tarixi va tarjima qilish yo'llari atroflicha o'rganildi hamda ularning o'zbek tilidagi muqobillari tadqiq etilib mavzuga mos misollar bilan yoritildi.

Malakaviy ishning uchinchi bobi "Frazeologik birliklarning tarjimada berilishi" mavzusiga bag'ishlangan bo'lib, bu bobda xalqaro tillaridagi frazali fe'llarning qiyosiy tahlili hamda transformatsiyasi ustida ish olib borildi.

Malakaviy ishning xulosa qismida mazkur ish bo'yicha umumiy xulosalarni berib borishga harakat qildim. Ishning so'nggida mazkur malakaviy ishning yoritilishida foydalanilgan ilmiy va badiiy adabiyot, lug'atlar ro'yxati va internet manbalari berildi.

I BOB

FRAZELOGIYA TADQIQOT OBEKTI SIFATIDA

1.1. Frazeologiya haqida umumiy ma'lumot

Frazeologiya tilshunoslik sohasining bir qismi hisoblanib, grekcha “pharsis” (fraza) “logos” (ta’limot) so’zlaridan olingan bo’lib, u ko’chma ma’nodan iborat bo’lgan turg’un birikmalarni o’rganadi. Frazeologiya tilshunoslikning alohida bir qismi bo’lib shakllanganiga hali ko’p vaqt bo’lmagan bo’lsa–da, uning kelib chiqish tarixi til taraqqiyotining ilk bosqichlariga borib taqaladi. Ilmiy tadqiqotlardan ma’lum bo’lishicha, frazeologik birliklar til bilan birga paydo bo’lib, til bilan birgalikda rivojlanib kelgan. Ammo jamiyatning turli davrlarida ularning o’rni va ahamiyati turlicha baholanadi. Frazeologizmlar tuzilishi, leksik–semantik, funksional–uslubiy va sintaktik vazifalari, shuningdek, o’ziga xos shakllanish xususiyatlariga ega bo’lgan til birligidir.

Frazeologiya – tilshunoslikning biror tilga xos barqaror so’z birikmalarni va iboralarni o’rganadigan bo‘lim. Frazeologiya atamasi XVI asrning ikkinchi yarmida ingliz adabiyotshunosi va tarjimoni Neandr tamonidan birinchi bor qo‘llanilgan. Jahon tilshunosligida frazeologiyani u yoki bu jihatlari nazariy va amaliy o‘rganilib, uning turli jihatlari bag‘ishlangan monografik kuzatishlar, dissertatsiyalar, lug‘atlar, ilmiy maqolalar yuzaga keldi. Frazeologizmlarni o‘rganishning xilma–xil metodlari ham shakllandi. Bu esa tadqiqotlarni yanada jadallashtiradi, ularni ilmiy–amaliy va tizimli o‘rganishga imkoniyat yaratadi.

Tilshunoslikda frazeologiya atamasi Sharl Balli tamonidan ishlatilib, stilistika fani bilan qo‘shib o‘rganilgan, lekin frazeologiyani fan sifatida tan olish fikrini bildirgan taniqli tilshunos olim prof. E. F. Polivonovdir. Shu fikrni qullab quvvatlagan olimlardan yana biri mashhur tilshunos olim V.V.Vinogradovdir. U o‘zining qator ilmiy tadqiqotlarida rus tilidagi frazeologik birikmalar ta’limotlarni yig‘adi va ularni semantik jihatdan guruhlarga bo‘lib chiqadi.

E.D.Polivanov va V.V.Vinogradovlar tomonidan o‘rtaga tashlangan frazeologiya haqidagi fikrlar keyinchalik bu sohada ko‘plab tadqiqotlarning yuzaga chiqishiga turtki bo‘ldi. Lekin hozirga qadar frazeologiyani fan sifatida qarash yoki

qaramaslik haqidagi fikrlar o'z yechimini to'raligicha topgan emas. Idioma frazeologizmlar, frazeologik birikmalar va turg'un iboralar (maqol va matallar, gapga teng boshqa frazeologizmlar) orasidagi bir qancha farqlarga qarab bir qancha olimlar frazeologiyani 2 xil: tor va keng ma'noda izohlaydilar. Uni keng ma'noda anglaganda (L.P.Smit, V.P.Jukov, V.N.Teliya, N.M.Shanskiy) frazeologiya ichiga maqol va matallar, xalq og'zaki ijodiga mansub bo'lgan iboralar, bir qancha so'zlashuv shakillarini (salomlashish, xayrlashish iboralarini) ham kiritishadi. Ammo frazeologiyani keng ko'lamda tushunish masalasi haligacha ham o'z yechimini topgani yo'q desak aslo mubolag'a bo'lmaydi.

“Turg'un birikmalar frazeologiya tarkibiga kiritilmaydi hamda maqol va matallar shakl jihatdan gapga to'g'ri kelgani uchun ularni frazeologiya o'rganishi kerak bo'lgan predmet bo'lishi mumkin emas” deb ta'kidlagan edi mashhur rus tilshunos olim V.V. Vinogradov [24.61 b.]. Vinogradov bu fikrga qarshi bolishiga qaramasdan bir qancha olimlar bu fikrni qo'llab-quvvatladilar. Shulardan biri M.Sodiqova frazeologiyani keng ma'noda tushunib, o'zining “Ruscha–o'zbekcha frazeologik lug'ati” tarkibiga maqol va matallarni ham qo'shib qo'yadi. Obrazli iboralar, maqollar hikmatli so'zlar va idiomatik birikmalarni frazeologik birikma tarkibiga kiritgan YA. D. Pinxasov ham frazeologiyani keng ma'noda tushunuvchilar qatoriga qo'shiladi. Shuningdek, Q. Musaev ham mana shu ikkinchi fikrni qo'llab–qo'vvatlaydi. Biz ham shu fikrga qo'shilgan holda frazeologizmni keng ma'noda tushunamiz va tarjimada esa erkin so'z birikmalarini ham haqiqiy frazeologizm deb hisoblaymiz.

Jumladan, frazeologiyaning hajmini tor ma'noda tushunuvchilar iboralarning faqat o'zini o'rganish lozim deb maqol, aforizm va hikmatli so'zlarni frazeologiyaga kiritmaydilar. Ba'zi olimlar frazeologik birikmalarni so'zlarning ekvivalenti hisoblashib, uni leksikologiya tarkibiga kiritadilar. Professor Sh. Raxmatullaev ham shu fikrga qo'shilib: “Lug'at boyligi so'zlardan va shu so'zlar asosida tuzilgan iboralardan tashkil topadi. So'z lug'at boyligi sifatida leksik birlik, deb iboralar esa frazeologik birlik deb ataladi. Bular umumlashtirilib, lug'aviy

birlik deb yuritiladi. Ibora lug‘aviy mano anglatish uchun xizmat qiladi. Shunga ko‘ra u lug‘aviy birlik hisoblanadi va shu jihatdan so‘z bilan bir qatorda qo‘yiladi”. Frazeologiyaning alohida fan sifatida o‘rganilishi bir necha asrlarni o‘z ichiga oladi. Xususan, XVIII asrdan boshlab rus tilshunosligida tadqiqotchilari o‘rtasida frazeologiyaga qiziqish avj ola boshlagan. Shulardan biri M.V. Lomonosov rus adabiy tili lug‘atini tuzar ekan, bu lug‘at tarkibida so‘zlar bilan bir qatorda “xalq maqollari”, ”idiomatizmlar” va “frazemalar” ham o‘z ifodasini topgan bo‘lishi lozimligini alohida ta’kidlagan edi

Umuman “frazeologiya” termini ilk marotaba Sharl Balli tomonidan “*Precis de stylistique*” asarida qo‘llanilgan. Frazeologiya sohasining ilk tadqiqotchisi, shubhasiz, shvetsar–fransuz tilshunosi Sharl Balli hisoblanadi. U o‘zining “*Stilistika ocherki*” (1905) va “*Fransuz stilistikasi*” (1909) nomli asarlarida so‘z birikmalari, frazeologizmlarni tadqiq etuvchi maxsus boblar kiritgan [16, 65 b.].

Birinchi asarda Sharl Balli so‘z birikmalarining to‘rt turini farqlagan:

1) erkin birikmalar (*les groupements libres*) o‘z ma’nosida qo‘llaniladigan birikmalar;

2) odatiy birikmalar (*les groupements usuels*) nisbattan erkin bog‘langan birikmalar bo‘lib tarkibiga ba’zi o‘zgartirishlar kiritish mumkin

3) frazeologik qatorlar (*les series phraseologiques*) bunda ikki va undan ortiq birliklar birikib yaxlit bir ma’no ifodalab keladi, ammo uning komponentlari tartibiga o‘zgartirishlar kiritish mumkin

4) frazeologik birliklar (*les unites phraseologiques*), bunda o‘z ma’nosini tamomila yo‘qotgan, komponentlari tartibi qat’iy bo‘lgan birliklar deydi [16, 65 b].

Ikkinchi kitobida esa Balli birikmalarining faqatgina ikki turini farqlaydi. U keyingi asari “*Fransuz stilistika*”sida odatiy birikmalar hamda frazeologik qatorlarni erkin birikmalar va frazeologik birliklarning tarkibiy qismi sifatida talqin qilgan Umuman Sharl Balli frazeologiya sohasida tadqiqotni boshlab bergan ilk tilshunoslardan edi. Keyinchalik bu sohada juda ko‘p muvoffaqiyatlarga erishildi [16, 10 b].

Frazeologiya ilk marotaba tilshunoslikning alohida mustaqil bo‘limi sifatida rus tilshunosi Polivanov tomonidan tahlil qilingan bo‘lib u frazeologiyani leksikologiya yoki stilistikaning tarkibiy qismi emas balki mustaqil tilshunoslik bo‘limi ekanligini quyidagicha asoslab bergan edi: “Leksikologiya so‘zlarning leksik ma‘nolarini, morfologiya so‘zlarning grammatik ma‘nolarini, sintaksis esa so‘z birikmalarining grammatik ma‘nolarini o‘rganadi. Ammo alohida olingan, ko‘chma ma‘noli so‘z birikmalarining, individual ma‘nolarini o‘rganadigan tilshunoslikning bo‘limiga ehtiyoj sezilmoqda.”. U tilshunoslikda frazeologiya ham, fonetika yoki morfologiya kabi muhim ahamiyat kasb etuvchi bo‘lim ekanligini ta’kidlab o‘tgan tilshunoslardan biridir [28, 68 b.].

B.A. Larin Polivanovdan so‘ng frazeologiyani alohida tilshunoslik bo‘limi sifatida o‘rganilishini taklif qilgan tilshunoslardan biridir. ”Frazeologiya tilshunoslik bo‘limi sifatida hali “yashirin rivojlanish bosqichida”...u hali alohida fan sifatida rivojlanib bo‘lgani yo‘q...ammo uni alohida fan sifatida shakllanishi hozirgi zamon tilshunosligida katta zaruratni taqozo qilmoqda. Zero bu sohaga oid muammolarni ba‘zan leksikografiya, ba‘zida esa stilistika yoki sintaksisda hal qilinishi hech kimga sir emas” deb ta’kidlab o‘tgan [28, 201-202 b.].

Frazeologiyani tilshunoslikning alohida bo‘limi sifatida buyuk rus tilshunosi V.V. Vinogradov ham ko‘rib chiqqan. U rus tilida frazeologik birliklarni semantik jihatdan klassifikatsiya qilgan bo‘lib, uning frazeologiyaga oid ishlari o‘z davri uchun yirik qadamlardan biri edi. Ammo uning asari nashr qilingandan keyin ham frazeologiya tilshunoslikning alohida bo‘limi sifatda tan olinmadi. Chunki Vinogradov frazeologiyani keng planda tahlil qilgan bo‘lib, uning frazeologiyaga oid asarlarida frazeologik birliklar va oddiy so‘z birikmalari orasidagi chegara belgilab berilmagan edi.

Xususan, V. V. Vinogradov tilda frazeologik birliklarni ajratib berishni aytib o‘tmagan, frazeologik birliklarni tuzilish jihatdan so‘zlarga yaqinligini hisobga olib, u o‘z nazariyasini so‘zning grammatik tahlili qismiga kiritgan [24; 63 b.].

Frazeologiyaning alohida fan bo‘lib shakllanishigacha bir qancha bosqichlarni boshdan kechirgan. Shuningdek, frazeologiyaning shakllanish tarixini ketma–ketlik jihatidan uch davrga bo‘lib o‘rganish ahamiyatlidir [24; 18 b.].

Birinchi davr XVIII asrning o‘rtalaridan XX asrning 30–yillarigacha bo‘lgan oraliqdagi vaqt bo‘lib, u M.N. Lomonosov, A.A.Potebnya, F.F. Fortunatov, A.A. Shaxmatovlarning ilmiy ijodining mahsuli hisoblanadi.

Shuni alohida takidlash joizki, birinchi davrda frazeologiya leksikografiyaning alohida predmeti sifatida ishlatilgan. Bu davrda frazeologiyani ko‘pincha lug‘atlarda aks ettirish, ular ma’nolarining kelib chiqishini izohlash, tadbiq etishga alohida o‘rin berilgan edi.

Ikkinchi davr, XX asrning 30–50–yillari bo‘lib, E.D. Polivanov, V.V.Vinogradov, S.I.Abakumov, G.K. Damilov, A.I Yefimov, A Y. Rojanskiy kabi linguistlarning ijodini o‘z ichiga qamrab oladi. Bu davrni frazeologiyaning mustaqil tilshunoslik sohasining rivojlanish bosqichi deb aytsak aslo mubolag‘a bo‘lmaydi.

Uchinchi davr XX asrning 60–yillaridan boshlab to hozirgi kungacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi. Bu davr frazeologik nazariyalarda turli metodlarning foydalanilishi frazeologiya sohasining jadallik bilan rivojlanishi va frazeologiya sohasida ko‘plab kadrlarining yetishib chiqishi bilan xususiyatlanadi. Frazeologiyaning tilshunoslikning o‘ziga xos sohasi sifatida rivojlanishi mashaqqatli yo‘llarni boshdan kechirdi. Hatto atoqli ingliz tilshunosi Smirnitkiy ham frazeologiyaning alohida tilshunoslik sohasi ekanligi tarafdori bo‘lgan.

“Frazeologik birikmalar nazariyasi bilan leksikologiyaning bir bo‘limi bo‘lgan frazeologiya o‘rganishiga qaramasdan, u tilning sintaktik qismida o‘rganilishi zarur. Agar biz frazeologiyani alohida soha deb tan olmaydigan bo‘lsak, uni alohida fan deb ayto olmaymiz” degan edi Smirnitkiy “Лексикология АНГЛИСКОГО ЯЗЫКА” asarida. [24; 53 b.]

Frazeologik birliklar tilning lug‘at boyligini boyitib kelgan bo‘lib, mazmunan bitta so‘zga teng birliklar bo‘lib u ko‘p yillar davomida leksikologiyaning bir qismi sifatida o‘rganilgan. Ammo shuni qisqacha aytib o‘tish

joizki, frazeologik birlik larning soʻzga ekvivalentligi alohida oʻrganilishi muhim boʻlgan muammolardan biridir. Sharl Balli nazariyasiga asosan frazeologik birlik larning eng muhim belgisi yagona bir soʻz bilan sinonimik munosabatga kirisha olishi, yoki olmasligidadir. Bunday soʻzni Sharl Balli soʻz–identifikator deb nomlagan va bu oʻziga xos oʻzgarishlarni frazeologik birlik larning ichki birikishi ekanini aytib oʻtgan [16, 16 b.].

Biroq uning bunday fikrlariga mos tushmaydigan holatlar ham yoʻq emas. Misol uchun, ingliz tilida bir qancha frazeologik birlik larning soʻz–identifikatorlari boʻlmaydi, yaʼni ularni maʼnosini alohida bir soʻz bilan ifodalashning imkoni yoʻq. Masalan:

drink like a fish= drink too much

Bu misolda koʻp suv ichishni baliqdek suv ichishga qiyoslayabdi.

a hard nut to crack=a very difficult problem

Bu misolda esa qattiq yongʻoqni chaqishni juda qiyin muammoga oʻxshatayabdi.

a small way=on a small scale

Bu misolda ham kichik yoʻlni kichik tanga bilan qiyoslayabdi

Shuningdek, tilning frazeologik fondini tashkil qiluvchi maqol va matallar identifikatori faqat gaplardan iborat boʻlishi mumkinligini ham aytib oʻtish kerak.

Masalan:

Birds of a feather flock together - people who have the same interests, ideas.

Bu misolda qushlarning patidek toʻplanishni bir– xila qiziqish va fikrlarga ega boʻlgan insonlarga oʻxshatayabdi.

Shuning uchun ham frazeologik birliklarni tilning boshqa birliklaridan ajralib turadigan, oʻziga xos maʼno va tuzilishga ega boʻlgan birliklardir deb aytish maqsadga muvofiqdir. Ularni soʻz ekvivalenti sifatida oʻrganish sohani murakkablashtirishga olib keladi. Haqiqatdan ham frazeologik birliklar va soʻzlar umumiy jihatlarga ega, ammo bu umumiylikni orttirib koʻrsatmaslik kerak.

Xususan, ularni oʻziga xosliklarini quyidagicha ifodalab koʻrsatish mumkin:

1) Frazeologik birliklar va so'zlar tuzilish jihatdan ham semantik jihatdan ham alohida-alohida birliklar hisoblanadi.

2) Frazeologizmlar yaxlit holda, yoki qisman ko'chma ma'noga asoslangan birikma yoki gap sha klidagi birliklar hisoblanadi. Turg'unlikda shakl va mazmun jihatdan yaxlitlik ular uchun o'ziga xos jihatlardir. So'zlar esa ular kabi so'zlardan emas morfemalardan iboratdir. So'zlar lug'aviy ma'nosida ham ko'chma ma'noda ham qo'llanila oladi. So'zlarda frazeologik birliklar uchun xos bo'lmagan prefikssatsiya va affikssatsiya hodisalari kuzatiladi. Tildagi barcha so'zlar bir biri bilan paradigmatic munosabatlarga kirisha oladi, ammo frazeologik birliklarda esa bunday o'ziga xos xususiyatlar bo'lmaydi.

So'zlar va frazeologik birliklar tilning turli sohasiga mansub birliklardir, frazeologizmlar – frazeologik soha birliklari bo'lsa, so'z leksik soha birligidir.

Tilning turli sohalariga mansublik frazeologik birliklarni nafaqat ajratadi balki ularning o'zaro aloqadorligini ham ko'rsatib beradi. Masalan ularning har ikkisida ham bir xil sintaktik vazifa bajarishi ko'rinadi. Bundan tashqari ularning har ikkisida ham ko'p ma'nolilik va omonimiya, antonomiya va sinonimiya kabi ma'no munosabatlarini ko'rish mumkin. [16, 19–20 b.].

Frazeologizmlarni nutqni bezovchi vosita sifatida o'rganish umuman xato hisoblanib, ular ham boshqa til birliklariga o'xshab yuqori informativ shakldagi xususiyatga ega bo'lish bilan birgalikda, tilda nominativ va kommunikativ vazifa bajaruvchi birliklar hisoblanadi. Frazeologizmlar universal til vositalari bo'lib, ularsiz til mavjud emas.

Frazeologizmlarning stilistik imkoniyati o'ta muhimdir. Frazeologik stilistika, frazeologik birliklarning uslubiy xususiyatlarini tadqiq etadi va bu sohada leksik uslubshunoslik tajribasiga, turli stilistik birliklar tahliliga tayanadi. Zero, frazeologik birliklar tilda nominativ funksiya bajarish bilan bir qatorda, malum bir emotsionallikka, ekspressiv o'ziga xosliklarga ega ekanligi bilan ajralib turadi.

Til tarixi hamda etimologiya frazeologik birliklarning etimologik tahlilida o'ziga xos o'rin egallaydi. Ingliz tilida ham boshqa tillar singari tilning milliy–

madaniy semantikasini o'rganish muhim hamda qiziqarli hisoblanadi. Chunki ular avloddan avlodga tilning o'ziga xos ichki tuzilmalarini, tabiati o'ziga xosliklari, mamlakatning iqtisodiy hamda ijtimoiy tuzilishi, san'ati, urf-odatlarini hamda tarixini ham o'zida mujassamlashtira oladi. Ularda bolalar milliy o'yinlari, pul birliklari to'g'risida, milliy tabobat, ov hamda baliq ovi haqida, o'simlik va hayvonot dunyosi haqida, insonning tashqi ko'rinishi, kiyinishi va turmush tarzi va ko'plab boshqa milliy mentalitetga xos mavzular aks etgan bo'ladi.

Milliy-madaniy semantika tilshunoslikning barcha bo'limlarida, morfologiyada ham sintaksisda ham hattoki fonetikda ham aks etgan bo'ladi. Faqat u millat madaniyatini bevosita aks ettira oladigan, yaxlit, so'zlashuv nutqida ko'p qo'llanadigan frazeologik birliklarda yorqinroq ifodalanadi.

Shunday qilib, frazeologiyaning alohida fan sifatida tan olinishi bir necha bosqichlarni bosib o'tgan bo'lsada, hozirda frazeologiya o'zining ichki tuzilishi-yu, tadqiqot masalalariga ega bo'lgan alohida tilshunoslik bo'limi sifatida shakllanib bo'ldi. Undagi ko'plab muammolar hali o'z yechimini kutayotgan bo'lsada, hozirgi zamon tilshunosligida frazeologik masalalar birin-ketin yoritilmoqda.

1.2. Maqol, matal va idiomalar frazeologik birlik sifatida.

Dunyodagi eng ulkan narsalar ham mayda zarrachalardan tashkil topadi. Binobarin, eng mayda zarracha ham har qanday ulkan narsaning bir qismidir. *Oz-oz o'rganib dono bo'lur Qatra-qatra yig'ilib daryo bo'lur* deb shuni aytadilar. Badiiy asarga jilo berib turgan uning zarrachalari: maqol, matal, idiomalar va boshqa ko'chma ma'noli birikmalar bo'lib, ular badiiy asar qiymatini, zavqini oshirishga katta yordam beradi. Maqol, matal va idiomatik birliklar badiiy asarda yozuvchi tilida hamda unda tasvirlangan personajlarning nutqida ko'p ishlatilishi sababli ular badiiy adabiyot uchun juda xarakterlidir. Ammo A.V. Fyodorovning fikriga ko'ra, nutq vositalarining bu birikmalari faqatgina badiiy adabiyot uchun xususiy mulk bo'la olmaydi. Chunki frazeologik iboralar publistikada va qisman ilmiy adabiyotlarda ham ishlatiladi. Shuning uchun ularga faqat badiiy adabiyot masalasi deb emas, balki juda muhim til masalasi deb qaramoq kerak.

“Dunyoda tilsiz xalq bo’lmagani kabi, maqolsiz til ham yo’q” – degan edi tatar yozuvchisi Nokay Esanbat yoki “Agar mendan: tilda ham mo’jizalar bo’ladimi? deb so’rasalar, men: agar bo’lsa tilning “mo’jizasi” undagi maqol, matal va idiomalardir deb javob qilgan bo’lar edim”, – deydi taniqli tarjimashunos olim G’aybulloh–as–Salom [maqol–3–b].

Chindan ham gapning qaymog’i, shirini, olam–olam ma’no beradigani shu bilan birga lo’ndasi maqol va matallardir. Ko’chma ma’noli bunday birikmalarni faqat bir til doirasida o’rganishning o’zi juda muhimdir.

Maqol chuqur ijtimoiy, axloqiy, falsafiy mazmunga ega bo’lgani uchun ba’zi maqollar butun bir roman(asar)ni yoki dramaning mazmunini o’zida ifodalashi mumkin. Misol uchun, N.V. Gogolning “Revizor” komediyasiga epigraf qilib olingan «basharang qiyshiq bo’lsa, oynadan o’pkalama» maqoli asarning boshidan oxirigacha jaranglab turadi:

Shahar hokimi, Xlestanov, Dobchinskiy, Bobchinskiy hamda boshqa obraz va personajlarning butun hatti–harakatlari shu maqolni eslatib turadi. “Xalq maqoli har bir kishi amal qilishi lozim bo’lgan o’ziga xos ahloqiy qoidalar kodeksidir.” Maqollarda hayotiy tajribalar natijasidan kelib chiqqan qimmatli fikrlarning xulosasi ifodalanadi. Maqollar ko’pincha she’riy shaklga ega bo’ladi. Ular o’zining sodda, aniq va lo’nda ishlanganligi bilan ham boshqa turlaridan farq qiladi.

Maqollar fikrni aniq, lo’nda va obrazli tarzda bayon etishda nutqimiz uchun muhim vosita hisoblanadi. Maqollar har qanday shoir, yozuvchi, notiq uchun ulkan xazina bo’lib, ulardan ustalik bilan foydalanish yozuvchining asarini, notiqning nutqini pur ma’noli va jozibali qiladi, aytmoqchi bo’lgan fikrini obrazli ifodalashga yordam beradi, badiiy jihatdan g’oyat ta’sirchan bo’lishiga olib keladi. Har bir maqolda biz shu maqolni yaratgan xalqning siymosini ko’rishimiz mumkin. Tarixiy manbalarda ham, xalq orasida ham aforistik ijod turlari rang – barang atamalar bilan nomlanib kelinadi. Maqol, matal, naql, masal va hikmatli so’zlar shular jumlasidandir. Bu terminlar bir – biri bilan uzviy bog’liq holda ishlatilib, biri o’rniga boshqasi qo’llanilib kelinmoqda. Ammo ularni qo’llashda ma’lum chegaralar belgilash, aniqliklar kiritish lozimga o’xshaydi. Shu jihatdan

qaraganda, maqol (proverb), matal (saying), idioma (idiom), aforizm (aforism), naql (parable) kabi terminlarni adabiy janr nomlari sifatida aforistik va didaktik ijodning muayyan namunalariga nisbatan qo'llanilmoqda.

Maqol va matalning termin sifatida qo'llanilish xususiyatlari haqida ham shu xilda mulohazalar bildirish mumkin. Maqol termini arabcha “qavmun” (aytmoq, gapirmoq) soʻzidan olingan boʻlib, xalq donoligining namunasi boʻlmish aforistik janrlardan birining atamasiga aylangan va maʼqul aytilgan soʻz, gap yoki ibora maʼnolarini anglatadi.

Matal xalq taʼrifi boʻyicha – gʻuncha, maqol esa mevadir. Maqol toʻliq maʼno va mazmun anglatuvchi gap boʻlsa, matal koʻchma maʼno ifodalovchi ibora, maqolning yarmidir. Shuni taʼkidlash joizki, maqol va matallar oʻzaro farqlanuvchi jihatlarga asoslangan ikki mustaqil, lekin bir –biriga oʻtib turuvchi janrlar hisoblanadi.

Maqol mustaqil folklor janri sifatida qator oʻziga xos xususiyatlar bilan uni boshqa aforistik janrlardan, xususan, matallardan keskin farqlanib turadi. Bu farqlar quyidagilardan iborat:

1) Maqol turmushda sinalgan, maʼlum ezgu, tugal umumiy maʼno anglatuvchi ixcham jarangdor shaklga kirib qolgan xalq hikmatidir. Masalan: *Bir yigitga yetmish hunar oz. Aql yoshda emas boshda.*

Matal esa narsa va hodisalarni obrazli ifodalovchi, tilda keng ishlatiladigan nutqiy tarkibdir. Masalan: *Burgaga achchiq qilib koʻrpani kuydirmoq. Oʻzini aka echkisini esa taka demoq. Oʻzimni sen, uni siz deb yurgan edim.*

Matal aytilmoqchi boʻlgan fikrni biror vosita orqali ifodalovchi koʻchma maʼnoli soda jumla boʻlib, unda xulosa boʻlmaydi balki uning oʻzi biron xulosa chiqarish uchun xizmat qiladi. Matal fikrni tugal bayon qilmay, balki unga ishora qiladi.

Matal “u ahmoq odam” deyish oʻrniga “uning bir qaynovi past” deydi: “Ular bir-biriga oʻxshaydi” deyish oʻrniga – “Ular bir olmaning ikki pallasi” – deb aytadi. [Ochilov–48–b].

2) Maqol asosida ibratomuz tugal fikr yotsa, matal asosida chiroyli, obrazli, ammo tugal bo'lmagan ifoda yotadi. Binobarin, matal ixcham, bir komponentli kompozitsiyaga ega bo'ladi.

3) Matal nutqda ko'rsatish vositasi bo'lsa, maqol dalillash, isbotlash vositasi sifatida qo'llaniladiki, ularning bunday farqli xususiyatlari haqida boshqa folklorshunoslar ham to'xtalib o'tishgan.

Maqollarning folklorlarning boshqa janrlariga xos xususiyatlaridan yana biri, ularning xalq orasida og'zaki yashashi va variantlashgan holda keng tarqalishidir. Bundan tashqari, xalq maqollarining aniq yaratuvchisini ham, ularning qaysi davrda vujudga kelganligini ham aniqlab bo'lmaydi, ya'ni maqollar ijodkori mavhum xarakterga egadir.

Maqol va matallar ingliz folklori tarkibidan keng o'rin olgandir. Ularda vatanparvarlik, mardlik, adolat, ilmni sevish, xotin – qizlarga hurmat, yaxshilik, ahillilik, odob – axloq, tarbiya, hurmat izzat, ta'lim, hunar, mehnatsevarlik va shunga o'xshash bir qancha xususiyatlar o'rin olgandir. Inglizlarda, One good turn deserves another, o'zbeklarda esa, – yaxshilik qilsang, yaxshilik qaytar, yomonlik qilsang – yomonlik.

Two heads are better than one: *Bir kalla – kalla, ikki kalla – tilla.*

Healthy mind in a healthy body; *Sog'lom tanda sog' aql.*

A fault confessed is half redressed; – *Egilgan boshni qilich kesmas, deyishadi.*

Frazeologizmning yana bir shakllaridan biri idiomadir. Idiomani (yunoncha – “o'ziga xos ibora” degani) ta'riflash yanada qiyinroq. Buni quyidagi ta'riflar – ning xilma – xiligidan ham bilsa bo'ladi:

1.“Idioma – ma'nosi o'z tarkibidagi so'zlarning ma'nolariga bog'liq bo'lmagan, yaxlit holda bir ma'no beruvuvchi ixcham ibora.

Masalan: *tomdan tarasha tushganday, og'zingga qarab gapir*”.

2.“Idioma... ma'lum bir tilga xos, unga o'zlashib ketgan va boshqa tilga so'zma so'z tarjima qilib bo'lmaydigan nutq birligidir.”

3. “Ma’nosi ayni ibora tarkibidagi so’zlarning mazmunidan kelib chiqmaydigan iboraga idiomatik ibora deyiladi”. Idiomashunos olim A.Y. Rojanskiy bunday iboralarning uch asosiy belgisini ajratib ko’rsatadi:

- a) birikmaning turg’unligi;
- b) birikmaning ko’chma ma’noliligi;
- v) birikmaning ma’noviy butunligi.

Idiomalar ingliz frazeologik birliklarining ko’payishida muhim rol o’ynaydi. Idiomalarda metonimiya va metaforia yo’li bilan ko’chirishlar alohida o’rin tutadi: A bull in a china shop – tor joyda tomosha (so’zma–so’z: Xitoy do’konidagi ho‘kiz);

The lay of the land – narsalarning holati (so’zma–so’z; qirg’oqning holati);

A break in the clouds – umid chirog’i (so’zma–so’z; bulut orasidagi nur)

Maqol, matal va idiomalarning biri–biridan farqlanishi quyidagi jadvaldan ham bilish mumkin.

MAQOL	MATAL	IDIOMA
Strike while the iron is hot. Temirni qizig’ida bos. He who is born fool is never cured. Bukrini go’r to’g’rilar. A burnt child dreads the fire. Og’zi kuygan qatiqni ham puflab ichar. Nothing questioners, he that nothing learned. Bilmaganni so’rab o’rgangan olim, orlanib so’ramagan o’ziga zolim.	Two dogs over one bone seldom agree. Ikki qo’chqorning kallasi bir qozonda qaynamas. Murder will out. Qing’ir ishning qiyig’i qirq yildan keyin ham chiqar. There is no rore without a thorn. Tikansiz gul bo’lmas. To be on thin ice. Hayoti qil ustida turmoq.	To know something (somebody) like the palm of one’s hand. Biror narsa(kishi)ni besh barmoqday bilmoq. Wise after the event. Axmoqning aqli peshin kirar. To catch red–handed. Jinoyat ustida ushlamoq. To be in a fix. Qiyin ahvolga tushib qolmoq.

Ingliz tili maqollaridagi milliyligining o’ziga xos xususiyatlari to’g’risida so’z ochadigan bo’lsak, ingliz xalqining xarakteri xususida to’xtalish zarur. Bu xalq dunyo millatlari o’rtasida takabbur va izzattalabliligi bilan ajralib turadi. Bu jihat ularning maqollarida ham o’z aksini topgan:

Better to reign in hell, than serve in heaven (“jannatda xizmat qilgandan ko‘ra do‘zaxda hukmronlik qilgan afzal”).

A civil denial is better than a rude grant (“qo‘pol taqdirlanishdan ko‘ra hurmat bilan rad etilgan yaxshi”).

O‘zbek tili maqollaridagi mentalitet tushunchasiga to‘xtaladigan bo‘lsak, xalqimiz qonidagi mehmondo‘stlikni eslamasdan ilojimiz yo‘q. Maqollarimizda mehmonga bo‘lgan hurmat–izzat, bag‘rikenglik yaqqol ko‘rinib turadi. Misol uchun: *Mehmon – atoyi xudo. Mehmon kelsa eshikdan, rizqi kelar teshikdan.*

Shu bilan birga, o‘zbeklar bolajon xalq bo‘lib, ona va bolaga bo‘lgan e’tibor benihoyat kuchli: *Ona bilan bola – gul bilan lola. Bolali uy – bozor, bolasiz uy mozor. Bolamning bolasi – qandin o‘rik donasi.*

Yana shuni ham aytib o‘tish joizki, , “qaynona” va “kelin” obrazlari faqatgina o‘zbek xalqi maqollariga xosdir. Masalan:

Kelin bo‘ldim — qaynonamga yoqmadim, qaynona bo‘ldim — kelinimga yoqmadim. Qaynonaga tosh otsang tosh olasan, qaynonaga osh bersang osh olasan.

Birinchi bob bo‘yicha xulosa

Ma’lumki frazeologik birliklar nutqga ma’no–mazmun, mohiyat, obrazlilik hamda jozibadorlik bag‘ishlaydi. Frazeologiyani alohida til sistemasi sifatida o‘rganish nafaqat ilmiy frazeologik tadqiqotlar, balki amaliy va nazariy frazeologiya uchun ham katta ahamiyat kasb etadi. Chunki turli frazeologik lug‘atlar tuzish jarayonida albatta frazeologik sistema aniqlanadi hamda unga asoslaniladi. Frazeologiya o‘zining alohida til sohasi yoki sistemasiga ega ekanligi so‘nggi yarim asr mobaynida yetuk olimlarimiz tomonidan ta’kidlab o‘tildi. Frazeologik tizim o‘ziga xos xususiyatlarga ega. U o‘z birliklarining hosil bo‘lishiga ko‘ra leksik tizimdan farq qiladi, chunki frazeologizmlar so‘zlardan tashkil topadi, strukturasi ko‘ra so‘z birikmasi yoki gapga teng bo‘ladi. So‘z va frazeologizmlarning gap komponentlari sifatida kelishi esa umumiy o‘xshashlikdir, lekin frazeologik sistemaning birliklari tuzilishiga ko‘ra, ba’zilari vazifasiga ko‘ra gaplarga yaqin turadi.

Frazeologik birliklarni tarjima qilishning o‘ta murakkab amaliy jarayon ekanligi asosan mazkur birliklar tabiatiga – ularning leksik, semantik va qurilish jihatlaridan murakkabligiga bog‘liqdir. Bundan tashqari, talay frazeologizmlar milliy xususiyatga egadirlarki, bu hol ham tarjimonlar oldiga qator amaliy qiyinchiliklarni ko‘ndalang qilib qo‘yadi. Asl nusxa va tarjima tillari frazeologizmlarining tabiatini qiyosiy o‘rgangan holda, ular orasidagi mazmuniy–uslubiy muvofiqlik holatlarini aniqlash va tarjima jarayonida ularning birini ikkinchisi vositasida talqin etish yo‘l va imkoniyatlarini belgilash to‘laqonli tarjima yaratish uchun zamin hozirlaydi. Tarjima tilida tanlangan muayyan frazeologik birlikning asl nusxa tarkibida uchragan frazeologizmga ma’no va uslubiy vazifa jihatlaridan mos kelishi yoki kelmasligini ilmiy–matniy tahlil asosidagina aniqlash mumkin.

UMUMIY XULOSA

Mazkur bitiruv malakaviy ish ustida olib borilgan ilmiy izlanishlarimiz va mavzu yuzasidan to'plagan ma'lumotlarga asoslanib quyidagi umumiy xulosalarga keldik:

Mazkur bitiruv malakaviy ish orqali ingliz va o'zbek tillarida frazeologik birikmalar, ya'ni tarixiy frazeologik birliklarning tarjimada berilishi masalalari mavzusiga ilmiy jihatdan yondashdik, uning tarixi haqida bir qator ma'lumotlar keltirdik va bu mavzuni qadimiy tarixga ega ekanligini bilib oldik. Shu bilan birga frazali fe'llar va idiomalarning paydo bo'lish yo'llari ancha muammoli bo'lib uning hali ochilmagan qirralari bor. Biz ularni o'z ilmiy qarashlarimizdan kelib chiqqan holda o'rgandik.

Hozirgi zamon tilshunosligida frazeologik birikmalar yozuvchilarning asarlarida va oratorlarning nutqida stilistik vosita sifatida juda keng qo'llanilmoqda. Chunki u fikrni aniq, to'liq, obrazli ifodalaydi, shuningdek, nutqqa ifodalilik, emotsionallik va ko'tarinkilik berish uchun xizmat qiladi.

Frazali fe'llar va idiomalarning paydo bo'lish yo'llarini ingliz tili va o'zbek tilida qiyoslar ekanmiz, uning o'ziga xos xususiyatlarini, unda uchraydigan o'xshash va noo'xshash tomonlarini o'rgandik. Bu esa biz bo'lajak tarjimonlar va o'qituvchilar uchun buni bilishimiz muhim ahamiyatga ega bo'lgan masalalardan biridir.

Har ikkala til o'zining leksik, frazeologik, grammatik strukturasi va xususiyatlariga ega bo'lganligi tufayli ingliz va o'zbek tillarida o'zaro bir qancha farqlar mavjud. Ushbu farqlar esa chet tilini o'rganayotgan o'quvchiga qiyinchliklar tug'diradi. Tarjimonlar va o'qituvchilar esa ushbu muammolarni bartaraf etishi lozim.

Bitiruv malakaviy ishda ingliz va o'zbek tilidagi frazeologik birikmalarni tahlil qilishga harakat qildik va undagi nomutonsibliklar mavjudligini ta'kidlab, bu tillarda bir-biriga mos tushuvchi frazeologizmlar, maqollar, matallar, frazali fe'llar, so'z birikmalari va idiomalarni ko'rsatib o'tdik. Ushbu bitiruv malakaviy ishning maqsadidan kelib chiqqan holda frazeologik birikmalarning paydo bo'lish

yo'llarini va ularning tarjima jarayoniga tadqiq etish usullari texnologiyasi bo'yicha metodik ko'rsatmalar keltirdik. O'zbek va ingliz tilidagi frazeologizmlar va iboralarni o'quvchilar tushunishiga va ularni farqlashiga yordam beruvchi birikmalarni berib o'tdik. Frazeologik birikmalarni o'rganishda mashqlar tizimi muhim ahamiyatga ega. Frazeologik birikmalarni o'rganishda yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etishda turli xil nutq mashqlardan foydalanamiz. Frazeologik birliklar tarkibida bir nechta so'z ishtirok etishiga qaramay, ular yagona ko'chma ma'no bilan birlashadi va emotsional-ekspressivlik hamda obrazlilikni ifodalaydi.

Frazeologik birliklarda xalqning urf-odati, madaniyati, yashash tarzi, o'ziga xos an'analari va milliy mentaliteti o'z aksini topadi. Frazeologik birliklar shakli va ma'no munosabatiga, etimologiyasida, zamonaviyligida va nutq uslublariga asoslanib farqlanadi. Ulardagi polisemiya serqirra ma'nolarga ega ekanligini ko'rsatadi. Tilda mavjud sinonim frazeologik iboralar, omonim frazeologik birliklar biri ikkinchisidan obrazlilik yoki biror nutq uslublariga xoslanganligiga ko'ra farqlanadi.

Frazeologik birliklarning umumiy ma'nosi ikki komponentdan iborat: ekspressiv baho bo'yog'i hamda funktsional uslubiy bo'yoq. Frazeologik birliklar hayotiy voqealar bilan bog'liq holda paydo bo'lgan va davr o'tishi bilan eskirib, iste'moldan chiqadi. Eskirgan frazeologik birliklar esa tasvirlanayotgan davr ruhini berish, personajlar nutqini individuallashtirishda ishlatiladi.

Ingliz tilida frazali fe'llar va idiomalar kabi frazeologik birliklarni tarjima qilish jarayonida tarjimonda kuchli bilim va ko'nikmalar talab etiladi. Shu bois tarjimon, avvalo, tarjima jarayonidan oldin frazali fe'llar, idiomalar va boshqa frazeologik birikmalar mavzularini chuqur o'rganib, keyin tarjima jarayoniga kirishsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Demak, tarjimon tarjimaning ijodiy jarayon ekanligini anglashi va o'zga tildagihar bir detalga ijodiy yondashishi lozim. Shundagina, to'laqonli badiiy yetuk tarjimaga erishishi mumkin

Xulosa qilib aytganda, tarjima jarayonida frazali fe'llar, maqollar, matallar, idiomalar kabi frazeologik birikmalarni to'liq ekvivalentlarini berib, ulardan o'rinli foydalana bilish tarjimonning asl mahoratini ko'rsatib beradi. Tarjima qilingan asarlar, ma'lumotlar tushunarli va ularning asl ma'no–mazmuni yoritib berilishi ta'minlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. Toshkent, 1996, 235– bet.
2. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. Toshkent, 1999, 14–15–betlar
3. Karimov I.A. “Chet tillarini o’rganish tizimini yanada takomillashtirish choratadbirlari to’g’risida”gi Qarori. “Xalq so’zi” gazetasining 2012-yil 11-dekabrda gi №240 (5660) soni.
1. Karamatova K.M, Karamatov.H.S. Proverbs, Maqollar. T– “Mehnat”–2000. 398b.
2. Musayev.Q. Tarjima nazariyasi asoslari. T 2005. 67-b
3. Ochilov.E Tarjima nazariyasi va amaliyoti T.2012 49-50 b
4. Rahmatullayev Sh. O’zbek tilining izohli frazeologik lug’ati. T., 1978. 78-b
5. Salomov G’. Til va Tarjima. T–1966 259–b.
6. Salomov.G. Tarjima nazariyasi asoslari. T–O‘qituvchi– 1983, 116–121– betlar.
7. Salomov.G‘. Maqol va idiomalar tarjimasini. T., 1961, 43-b
8. Salomov G'. “Tarjima nazariyasiga kirish” T:”O’qituvchi”. 1983.117–b
9. O'zbek tilining izohli lug'ati”. 2–jild Moskva 1981.451–b
10. O’zbek xalq maqollari. Toshkent. 1978,
11. G’ofurov.I, Mo'minov.O, Qambarov, N. Tarjima nazariyasi. “Tafakkur Bo'stoni” T–2012.215b.
12. Yuldoshev B. O'zbek frazeologiyasi va frazeografiyasining shakllanishi hamda taraqqiyoti – Samarqand: SamDU, 2007– 108 b.
13. Charl Balli “Precis de stylistique” asari. 1968 98-101 b
14. Charles Dickens. Bleak House. Ldn., 1962. 77-b
15. Charles Dickens. Little Dorrit. Ldn., 1996. 66-b
16. Charles Dickens. Pickwick Club. Ldn., 1964. 88-b
17. Charles Dickens. David Copperfield. Ldn., 1965. 22-b
18. Charles Dickens. Nicholas Nickleby. London, 1987. 67-b
19. Байрамова Л.К. Фразеология и перевод/ Фразеология и синтаксис. – Казань.1982. – 42с

20. Бушуй А.М. библиографический указатель литературы по вопросам фразеологии. Вып. ИВ–В. Самарканд, 1976–1979. 65-с
21. Виноградов В.В. Лексикология и лексикография. М., Наука. 1977.
22. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка –М.:1956. Глава III
23. Кунин А.В. Английская фразеология (теоретический курс). – М.: Издательство «Высшая школа», 1970. – 344 с
24. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. –М. 1972. – 466с.
25. Ларин Б.А. Очерки по фразеологии // Очерки по лексикологии, фразеологии и стилистике: Уч. зап. /ЛГУ. — Л., 1956. — № 198. – 201–202 стр
26. Walter Scott. Rob Roy. Wales, 2013. 23- p
27. Walter Scott. Marmion. Wales, 2013. 66-p
28. William Cooper. The Task. Idaho, 2007. 101-p
29. William Davenport. The Cruel Brother. London, 1998. 55-p
30. William Shakespeare. A Midsummer – Night’s Dream. Moscow, 1992 56-p
31. William Shakespeare. Anthony and Cleopatra. Moscow, 1992. 87-p
32. William Shakespeare. As You Like It. Moscow, 1992 56-p
33. William Shakespeare. Coriolanus. Moscow, 1992. 89-p
34. William Shakespeare. Hamlet. Moscow, 1992 87-p
35. William Shakespeare. Julius Caesar. Moscow, 1992. 99-p
36. William Shakespeare. King Henry IV. Moscow, 1992. 100-p
37. William Shakespeare. King Henry V. Moscow, 1992 75-p
38. William Shakespeare. King John. Moscow, 1992. 44-p
39. William Shakespeare. King Lear. Moscow, 1992. 66-p
40. William Shakespeare. King Richard III. Moscow, 1992. 77-p
41. William Shakespeare. Love Labor Last. Moscow, 1992. 88-p
42. William Shakespeare. Macbeth. Moscow, 1992 53-p
43. William Shakespeare. Merchant of Venice. Moscow, 1992. 150-151-p
44. William Shakespeare. Much Ado About Nothing. Moscow, 1992. 109-p

45. William Shakespeare. Othello. Moscow, 1992. 76-p
46. William Shakespeare. Romeo and Juliet. Moscow, 1992. 65-p
47. William Shakespeare. The Taming of the Shrew. Moscow, 1992. 78-p
48. William Shakespeare. Titus Andronicus. Moscow, 1992. 65-p
49. William Shakespeare. Twelfth Night. Moscow, 1992. 99-p

Elektron manba'lar

1. uza. Uz\ uz\ tourism\ 2019
2. [http: \ www. translator tips. Com](http://www.translator.tips.com)
3. [http: \ www. translation zone. Com](http://www.translationzone.com)\ Translator tips.com
4. [http: \ www.translate.ru](http://www.translate.ru)
5. <http://www.uz-translation.net>
6. <http://www.ziyonet.uz>